

श्री लेमदेव पाटील महाविद्यालय मांडळ

विभाग – अर्थशास्त्र

प्रा. प्रकश बी. कटमूसरे

बी.ए. भाग 3 (पाचवे सेम)

भारतीय अर्थव्यवस्था - I

अभ्यासक्रम

युनिट १ : भारतीय अर्थव्यवस्थेचे

स्वरूप व प्रकार

- ▶ भांडवलशाही समाजवादी व मिश्र अर्थव्यवस्था
- ▶ बदलत्या अर्थव्यवस्थेचे मुलभूत लक्षणे व भारतीय अर्थव्यवस्था
- ▶ भारताचे राष्ट्रीय उत्पन्न
- ▶ कोविळ १९ चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील प्रभाव
- ▶ महाराष्ट्र राज्याच्या आर्थिक अर्थव्यवस्थेची मुलभूत वैशिष्टे

युनिट २ : शेती

- ▶ भारतीय शेतीचे स्वरूप व महत्व
- ▶ भारतीय शेतीची उत्पादकता
- ▶ भारतात पिकांचा ढाचा
- ▶ शेती विषयक सुधारणा
- ▶ सिंचन
- ▶ हरितक्रांती
- ▶ शेतीला कर्ज पुरवठा
- ▶ संविदा किंवा करार शेती
- ▶ शेत मजूरांच्या अडचणी
- ▶ पिकांचा आणि पशूंचा विमा

युनिट ३ : उद्योग

- ▶ आर्थिक विकासात उद्योगांची गरज, महत्व
- ▶ कुटीर लघु उद्योग व मोठ्या प्रमाणावरील उद्योग
- ▶ खाजगी क्षेत्रातील उद्योगांची भूमिका
- ▶ सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांची भूमिका
- ▶ निर्गुंतवणुकीची संकल्पना
- ▶ भारताचे औद्योगिक धोरण
- ▶ खाजगीकरण, उदारीकरण व जागतिकीकरण

युनिट ४ : रोजगार व दारिद्र्य

- ▶ संघटीत व असंघटीत क्षेत्रातील रोजगारी
- ▶ भारतातील बेरोजगारीचा अर्थ, प्रकार, कारणे व समस्या
- ▶ भारतातील मजूर समस्या
- ▶ बालमजूर आणि श्रमिकांचे शोषण
- ▶ भारतातील दारिद्र्याची संकल्पना
- ▶ दारिद्र्याचे दृष्ट चक्र
- ▶ दारिद्र्य निर्मूलनाचा कार्यक्रम
- ▶ मजुरी रोजगार कार्यक्रम रूपरेषा
- ▶ भारतातील अन्न सुरक्षा कार्यक्रम
- ▶ शहरी दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम
- ▶ भारतातील स्वयंम रोजगार योजना कार्यक्रम

भांडलशाही अर्थव्यवस्था

► व्याख्या :

फर्ग्युसनच्या मते-

“ भांडवलशाही म्हणजे मुक्त बाजार पेठेचे एक प्रकार आहे. ती स्वताच्या हिताच्या दृष्टीने प्रवृत्त झालेली असते व स्पर्धेत नियमित झालेली असते.”

कालमाक्स आपल्या 'Das-Capital' ह्या ग्रंथत म्हणतात की,

“भांडवलदार सरासरीने १२ तासांचे काम कामगाराकडून करवून घेतात परंतु प्रत्यक्षात मात्र त्याला केवळ ६ तास कामाचेच पैसे किंवा मजुरी देतात.”

अर्थशास्त्रज्ञ राजीकीय अर्थशास्त्रज्ञ, समजशास्त्रज्ञ, इतिहासकार ह्यांचे भांडवलशाहीच्या वर्गीकरण विषयी निरनिराळे दृष्टीकोन आहेत.

भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेची

मुख्य वैशिष्ट्ये

- ▶ खाजगी मालमत्ता
- ▶ किंमत यंत्रणा
- ▶ उपक्रमिचे स्वातंत्र्य
- ▶ उपभोगाच्या सार्वभौमत्व
- ▶ महत्तम नफा मिळविण्याचा उद्देश
- ▶ सरकारी हस्तक्षेपाचा अभाव
- ▶ लोकशाही पद्धतीचा अवलंब
- ▶ वैयक्तिक रुची आवड

भांडवलशाहीचे गुण

आर्थर यंगच्या मते-

“संपत्तीची जादू अशी काही असते की ती वाकुचे रूपांतर सुवर्णात करते.”

सेलीगम म्हणतात-

“अर्थशास्त्रातील स्पर्धा हे सागातीचे फार मोठे रहस्य आहे. व हीच स्पर्धा भांडवलशाही अर्थाव्यवस्थेत आढळते.”

- १) दर्जेदार उत्पादनाची निर्मिती
- २) संपत्ती जवळ बाळगू शकते
- ३) स्पर्धा असल्यामुळे कार्यक्षमतेत वाढ
- ४) महत्तम सामाजिक लाभ प्राप्त होते

भांडवलशाहीचे दोष

- १) एकाधिकारी जाण्याची प्रवृत्ती
- २) उपभोक्ता हा सम्राट नसतो
- ३) उपभोक्त्याचे शोषण
- ४) उत्पादकतेची उच्च मर्यादा गाठता येत नाही
- ५) संसाधनांचे योग्य तऱ्हेने आवरण होत नाही
- ६) किंमत यंत्रणा साधनांचा पर्याप्त वापर करू शकत नाही